

У четвертій строфі камера поета-кінематографіста рухається вгору й фіксує появу на небі сонця, що «нешадно смалить». Іншими словами, прихід сонця утворює перемогу і, так би мовити, закріплює досягнутий результат. Світило є спостерігачем і контролюючим елементом, що виходить на арену подій після вітру, грому й зеленої природи.

Останній рядок вірша «Пора оновлення... Пора!» є висновковим, як це і повинно бути в синтезі сонета. Двічі повторене слово "пора" демонструє семантичне мерехтіння: перший раз воно вжите як іменник, який констатує прихід весни, що остаточно увійшла в свої права, другий раз виступає як прислівник, що закликає до подальших дій.

Ідейно-тематичне навантаження поезії суголосне з поемою «Золотий гомін» та «Думою про трьох вітрів» П. Тичини. У цих ліро-епічних творах ідеться про дух оновлення, який приносить

свободу. Обидва автори використовують думку про незворотність природних процесів, яка дає впевненість, що так само і суспільні проблеми будуть вирішені. Вимальовується семантичний паралелізм: весна завжди приходить після зими – свобода завжди приходить після несвободи.

Сонет І. Світличного будується на використанні ресурсів кінематографу, нагадує відеокліп, у якому швидка зміна кадрів дозволяє утвердити незворотність свободи.

Взаємопроникнення мистецтв у проаналізованих творах (музичні елементи у В. Симоненка, живописні в Л. Костенко та кінематографічні в І. Світличного) розмиває межі літератури, включає її в більші системні утворення, які становлять справжню небезпеку для радянського тоталітаризму. Збільшення ваги естетичного критерію утворює енергію критичної маси, яка загрожує пануванню ідеологічної заангажованості.

Література

1. Костенко Л. Над берегами вічної ріки / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 157, [7] с.
2. Ленин В. Партийная организация и партийная литература [Електронний ресурс] / Владимир Ленин. – Режим доступу : http://www.revolucia.ru/org_lit.htm
3. Світличний І. Серце для куль і для рим / Іван Світличний. – К. : Рад. письменник, 1990. – 580, [4] с.
4. Симоненко В. Вибрані твори / Василь Симоненко. – К. : Смолоскип, 2010. – 852 с.

УДК 821.161.2-1.09

Є. В. Тарануха

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

«Воля у неволі»: ліричне «Я» поезії В. Стуса як елемент переосмислення травматичного досвіду

Тарануха Є. В. «Воля у неволі»: ліричне «Я» поезії В. Стуса як елемент переосмислення травматичного досвіду. У статті розглянуто вільнодумство поетичної творчості як спосіб обстоювання себе. Ліричне «Я» окреслено як один із елементів переосмислення травматичного досвіду. Виявлено, що ліричне «Я» у поезії В. Стуса сконструйоване в умовах балансування на межі буття, через пошук себе і вічне становлення особистості. Попри обмеженість у свободі руху й соціальній активності, поет прагне порозумітися з собою та світом, творчістю потверджує свою унікальність у свободі мислення, відшліфовуючи ідентичність ліричного «Я».

Ключові слова: ліричне «Я», «смертеіснування», «життєсмерть», ідентичність, лірика самодемонстрації.

Тарануха Е. В. «Воля в неволе»: лирическое «Я» поэзии В. Стуса как элемент переосмысления травматического опыта. В статье рассмотрено свободомыслие поэтического творчества как способ постоять за себя. Лирическое «Я» очерчено как один из элементов переосмысления травматического опыта. Выяснено, что лирическое «Я» в поэзии В. Стуса сконструировано в условиях балансирования на границе бытия, посредством поиска себя и благодаря вечному становлению личности. Невзирая на ограниченность свободы передвижения и социальной активности, поэт стремится понять себя и мир, творчеством утверждает свою уникальность в свободомыслии, отшлифовывая идентичность лирического «Я».

Ключевые слова: лирическое «Я», «смертежизнь», «жизнесмерть», идентичность, лирика самодемонстрации.

Taranukha Ye. V. "The freedom within imprisonment": lyrical self of V. Stus's poetry as an element to reconsider traumatic experience. Based on the poetry of V. Stus, the article indicates the connection between the model of lyrical self and rethinking of traumatic experience. It is a part of a longtime Ph.D. comparative literature research upon the models of lyrical self in poetry of Ukrainian, Canadian, and Ukrainian-Canadian authors of 20th century: V. Stus, M. Atwood, and O. Zuyevs'kyi. Lyrical self is interpreted from H. Gadamer's perspective of hermeneutics. The author states that the model of lyrical self and elements of style depend on traumatic experience of the poet. According to M. Travis's classification of lyrics, poetry of V. Stus is self-display lyrics, based on the concepts related to freedom, alive-death, and dead-life. The phenomenon of freethinking in the poetry is analyzed from the perspective of personal self-assertion under the conditions of imprisonment. The lyrical self in V. Stus' poetry is posited as one of the tools to survive traumatic experience. The article discovers that the lyrical self is constructed as a result of personal choice, self-searching, and self-building. Being imprisoned, V. Stus gains the inner freedom through freedom of thought; he establishes the identity of lyrical self as a subject of lyrics which is open for co-understanding and dialogue with society.

Key words: lyrical self, "alive-death", "dead-life", identity, self-display lyrics.

Проблема цінності окремої особистості, а точніше – знецінювання індивіда – постала дуже гостро для українців за часів СРСР. Загалом, культурне життя України другої половини ХХ століття позначене репресіями проти свідомої інтелігенції. Відповідно, феноменами цього періоду опору української інтелігенції можна назвати дисидентство і шістдесятництво. Закономірно, що на таку активність української інтелігенції відреагувала тодішня влада. Так, В. Щербицький у звіті *Центральному комітетові КППС про ідеологічну роботу* відзначає «помітну активізацію націоналістичних елементів в Україні 1967 – 1971 років...: організуються щорічні збориська біля пам'ятників Шевченку в Києві та Каневі, біля могил націоналістичних діячів у Львові... Їх засуджено, за винятком Світличного та Сверстюка, справи яких наразі розглядаються в судах» [5:269 – 275]. Йшлося, насамперед, про шістдесятників, зокрема і про В. Стуса, з якими радянська держава боролася репресіями. Однак репресії мали несподіваний ефект. Замість знеохотити, вони, навпаки, сприяли зміцненню правозахисного руху і руйнуванню ілюзій щодо можливості діалогу з режимом.

Мета цієї статті – окреслити особливості ліричного «Я» поезії В. Стуса, розглянувши творчість як один із способів переживання травматичного досвіду та віднайдення внутрішньої свободи. Важить наголосити на пов'язаності ліричного «Я» з моральним імперативом поета, що виявляється у творчому представленні елементів авторського світогляду (за допомогою повторюваних мотивів, концептів, образів і тем). Відповідним завданням дослідження є виявити механізми, за допомогою яких ліричне «Я» ретранслює читачам внутрішню свободу.

Творчість В. Стуса привертала увагу літературознавців, зокрема тих, які особисто знали його і пізніше уклали праці, зібтали спогади та залишки приватного листування, як, наприклад, В. Вовк [6] і М. Коцюбинська [12]). У контексті шістдесятництва про В. Стуса писали Л. Тарнашинська [11], Р. Корогодський [3] та інші. Однак досі не присвячено окремого дослідження тому, як саме практики обстоювання себе позначилися на ліричному «Я» поезії В. Стуса.

Висвітлення потребує саме аспект терапевтичності поетичного письма, оскільки творчість виявляла назовні внутрішню свободу і потужний моральний імператив самого поета.

Прикладом своєрідного статуту моральних правил В. Стуса можна вважати «Пам'ятку для українського борця за волю», яку датовано другою половиною 1960-х років. Складається вона із п'ятих пунктів, кожен із яких, В. Стус власним прикладом реалізував: «1. Пам'ятай: з тобою можуть учинити фізичну розправу, але моральна перемога – за тобою... Борючись із темрявою, ти несеш своєму народові світло Правди. 2. Коли ти став на шлях опору, знай, що карні сили тебе вже помітили... 3. Завжди будь готовий до арешту. Тому всі небажані папери, книжки і т. д. постійно ховай, аби їх не було виявлено під час таємних обшуків... 4. Під час обшуку й арешту намагайся не вести розмов і дискусій. Стався до цього спокійно, як до неминучого лиха... 5. Під час слідства думай про справу, а не про себе...» [10:399 – 400]. І справді, поезія В. Стуса сповнена вірою у торжество справедливості, почуттям людської гідності та прийняттям життя, яким воно є. Мотиви його віршів просотані авторським світоглядом, а ліричне «Я» почасти переймає етичні норми автора і вже у трансформованому вигляді ідей, концептів, образів і тем транслює їх читачу. Розглянемо детальніше деякі вірші В. Стуса, з огляду на домінуючі мотиви та їхній зв'язок із ліричним «Я».

Одним з основних мотивів поезії В. Стуса є прийняття життя таким, як воно є: без нарікань, а вповні – з жалю, радощами, розчаруванням і несправедливістю. Однак це не вірші-скарги, виповнені темного песимізму: тексти, констатуючи біль буття, водночас піднімають це буття високо і дають надію на справедливість, яка рано чи пізно стане фактом, а не фікцією. Наприклад, у вірші «Ой не жаль мені» [8:390], ліричне «Я» рішуче приймає свої життєві втрати: «Ой не жаль мені / ані того, що стеряв, / та й не жаль мені, / що позбувся навки...». Єдине, про що шкодує суб'єкт лірики, – про те, що так і не стало зрозумілим, заради чого жилося і чому жилося саме так: «тілки жаль мені, / що прожив, ніби крав, / невідомо нащо і звідки». Єдине, що болить ліричному «Я» у цьому вірші, – це слід, який по ньому залишиться у світі після

смерті: «Ой не жаль мені, що замало жив, / Тільки жаль мені – що залишу...». Крім смерті, самотність ліричного «Я» опосередкована чеканням і забуттям. Наприклад, у вірші «Упізнавай, самотносте, мене» [9:349] ліричне «Я» просить самотність навчити його чекати, терпіти й забувати: «Навчи ждання, бездонного, як вічність. / Навчи терпіння, мертвого, мов сон / небіжчика. І напусти на мене / покору довгу. Світ крутоберегий / убгався в темну камеру тісну, / де тісно думати, а ще тісніше / сподіятися. О яке безмежне / оце, прорите горем, забуття!». Чи самотній суб'єкт лірики, невідомо, проте він промовляє до самотності, аби вона звернула на нього увагу й навчила того, що властиве їй. Можна припустити, що ліричне «Я» саме прагне перетворитися на тотальну самотність, якій уже нічого не болить і яка вміє усе приймати стоїчно.

Лірику В. Стуса, якщо послуговуватися класифікацією поетичних жанрів М. Треваса, можна розглядати як «лірику самодемонстрації» [14:182], оскільки ліричне я до певної міри зазнало впливу особистісного «Я» автора, унаслідок чого сформувалася особлива ідентичність суб'єкту лірики – як результат творчої трансформації приватного досвіду поета. Ліричне «Я» поезії Стуса відкрите до діалогу з Іншим; воно не копірається у собі, а відкриває глибинні світи внутрішньої свободи, і вже самим своїм промовлянням до читачів шукає порозуміння із Іншим та світом. У цьому контексті важить терапевтичний ефект творчості, про який пише І. Р. Ландсей (Landsay E. R.): «продукування віршів заохочує автора переосмислити минуле та переоцінити спогади» [13:96]. Відповідно, для поета, який зазнав несправедливості з боку тогочасної влади, творчість ставала своєрідною терапією виживання, адже надавала простір внутрішньої свободи, вільнодумства. Через те, ліричне «Я» поезії В. Стуса доцільно розглядати крізь призму ідентичності, оскільки воно поєднує елементи ідіостилу із принципами поетового морального імперативу.

Іншим важливим мотивом поезії В. Стуса є мотив самотності. Однак це не та самотність, коли людині бракує Іншого; це випадок, коли самотньо із самим собою, коли бачиш себе настільки повно й відокремлено від себе, що стає страшно втратити себе. Влучним прикладом буде вірш «Деперсоналізація душі» [9:193]: «Деперсоналізація душі: / один, як перст, стою себе супроти. / Ніч ночі. Темінь теміні. Лиш зойк / підноситься над зорі. Перший крок / ачи останній? Ближче до скорботи / чи далі од надії? Не спіши. / Постій. І упокорся...» [9:193]. Ліричне «Я», зболене своїм життям, пропонує і собі – і тому, до кого звертається, упокоритися, і вийти за межі тієї реальності, яка зв'яже руки, вийти у простір, де

вільно: «...далі – / за всевельможність любові печалі, / котра прошила груди геть наскрізь, / неначе куля...». Ліричне «Я» вбачає вихід за межі реальності лише у смерті, бо «... смерть тобі солодша і миліша / за всі надії. Тож її і клич» [9:193].

Насамкінець, важливим є мотив покори, поєднаний із нестерпним розпачем і внутрішньою силою прийняти будь-що. Прикладом увиразнення такого мотиву є вірш «Благословенна днино, ти скінчилась...» [9:277]. Ліричне «Я» вже нічого не чекає, ні на що не сподівається, ні до чого серцем не прикипає. Воно кличе вже не самотність, а журу: «Благословенна днино, ти скінчилась. / Урвалася, мов випадковий сон. / Відпраглось. Відчекалось. Відлюбилося. / Бери ж мене, журу, у свій полон» [9:277]. Життя триває, хай там як, і лишається тільки приймати його і рухатися, кожному своїм шляхом «...Та в'южиться дорога. В'ється, в'ється, / надсило уникаючи біди. / От-от вона, от-от вона урветься / і снігом примете мої сліди. / Благословенна днино, ти скінчилась. / Урвалася, мов випадковий сон. / Відпраглось. Відчекалось. Відлюбилося. / Бери ж мене, бідо, у свій полон» [9:277].

Проблеми особливого внутрішнього світу поезії В. Стуса торкалося чимало дослідників. Так, основною поетичною концепцією Стусової поезії, за визначенням Л. Тарнашинської, є «концепція самопізнання людини в умовах межового буття» [11:68]. Юрій Шевельов у статті «Трунок і трутизна» називає поезію В. Стуса непрограмовою, тобто такою, що «відбиває думки й почуття в формуванні, багатство якої – у мінливості переживань. Стусова лірика від образу баченого світу йде до поетового почуття, до внутрішнього. Для нього теми й мотиви – тільки виходи в унутрішній світ, у щоденник душі, у невислані листи до інших про власне внутрішнє. І чим бідніший зовнішній світ, тим більше визначатиметься й виокремлюватиметься істотне, духовне й душевне, динаміка народження психічних відрухів і рухів, багатство перевтілень думок, настроїв і почувань» [2:371 – 372]. Таким чином, помітно, що і Л. Тарнашинська, і Ю. Шевельов наголошують на тому, що Стусові важить самопізнання, що реалізується в необмежному просторі свободи його поетичного світу.

Радянська влада обмежувала свободу руху політв'язням, однак це спричинилося до посилення опору. Пояснити це можна просто: за Х. Арендт, «коли у людини віднімають публічний простір – створений людською взаємодією, здатний самонаповнюватися сюжетами й подіями, – вона відступає у свободу мислення» [1:32]. Логічно, що так сталося й з українськими дисидентами – вони відступили у той вимір, де влада вже нічого не

могла контролювати.

За Ф. Серсом «структурування особистості є ключовою умовою антитоталітарного спротиву. Творча (або споглядална) діяльність людини стає одним зі способів контролю над сенсом і, відповідно, однією з умов особистої свободи» [7:187]. К. Лефор у «Політичних нарисах (XIX-XX століття)» переосмислює погляди Х. Арендт на тоталітаризм, зауважуючи, що «розуміти означає для дослідниці *приймати час*, у якому перебуваємо. Не смиренно підкорятися тому, що відбувається, але намагатися *примиритися з часом* і зрештою *зрозуміти себе*, тобто шукати відповідь, як у світі, в якому живемо ми, міг народитися тоталітаризм, оскільки він не народився з нічого, а виник із близької нам культури» [4:67]. Індивід у тоталітарному режимі мусив обирати, чи йти на компроміс із системою, чи обстоювати себе. Останнє передбачало триматися *етичних принципів, націоналістичного почуття, жити у свободі мислення і продовжувати творити – усупереч і попри*.

Переслідування українських шістдесятників виразно й неодноразово відчитується у поетичних текстах В. Стуса. Однак поезія неодмінно потребує метафоричного переосмислення подій, перекодування буття, оскільки поет не констатує проблему, а шукає альтернативного рішення, вибудовуючи відповідну художньо-естетичну систему. В. Стус як людина й автор є прикладом «прямостояння в житті і творчості» [12:473], того

прямостояння, у якому наш єдиний оптимізм і яке робить нас людьми. Поетичні тексти В. Стуса в контексті літератури шістдесятництва дозволяють не лише краще відчитати відгомін тогочасних суспільно-політичних реалій, а й виразно репрезентують унікальне явище витворення художнього слова на перетині досвіду і граничного буття, так званого *буття на межі*, за якого власне існування відбувається на теренах самознищення, самоспалення, супроводжуване вірою у вічне повернення та сподіванням справедливості.

Тоталітарні режими ХХ століття продемонстрували, що людина спроможна лишатися людиною, якщо має потужний морально-етичний первень, якого за будь-яких обставин дотримується. Вільнодумство творчості В. Стуса як практика обстоювання себе помітно позначилося на моделі ліричного «Я» його поезії. Ліричне «Я» поезії В. Стуса ретранслює внутрішнє життя людини назовні шляхом балансування на межі буття, у пошуках себе, у вічному становленні особистості. Ліричне «Я» обстоює себе постійним себебудівництвом, рефлексією, відкритістю до діалогу з іншими. Виявом свободи мислення і репрезентацією внутрішнього життя людини назовні є, головню, «самопошук» і «самимсобоюнаповнювання», оскільки лише постійне прагнення повноцінного життя окремої людини за умов політичної несвободи допомагає індивіду вистояти і зберегти своє я.

Література

1. Арендт Х. Люди за темних часів / Х. Арендт / [пер. з англ.]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 320 с.
2. Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / [упоряд. О. Зінкевич і М. Француженко]. – Балтимор – Торонто : Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – 463 с.
3. Корогодський Р. Брама світла. Шістдесятники / Р. Корогодський. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2009. – 654 с.
4. Лефор К. Политические очерки (XIX—XX века) / К. Лефор / [пер. с фр. Е. А. Самарской]. — М. : РОССПЭН, 2000. — 367 с.
5. Масенко Л. Українська мова у ХХ столітті: історія лінгвоциду док. і матеріали / Л. Масенко – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 269–275.
6. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина. Спогади, статті, листи, поезії. – К. : «Український письменник», 1993. – 399 с.
7. Серс Ф. Тоталітаризм и авангард. В преддверии запредельного / Ф. Серс/ [пер. с англ. Дубин С. Б]. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
8. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. Том перший : Ранні вірші / В. Стус / [редкол. : Д. Стус]. – К. : Факт, 2007. – 560 с.
9. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. Том третій : Час творчості / Dichtenszeit / В. Стус / [редкол. : Д. Стус]. – К. : Факт, 2008. – 752 с.
10. Стус В. Твори у 4-х т. 6 кн. Т.4. / В. Стус. – Львів, 1994. – 543 с.
11. Тарнашинська Л. Сюжет доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття / Л. Тарнашинська. – К. : Академперіодика, 2013. – 674 с.
12. «У мерехтінні найдорожчих лиць» : Згадуючи Михайлину Коцюбинську. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 576 с.
13. Lindsay Emma Reid. I am still Bed Six: A Collection of Poetry as Therapy and Poetry beyond Therapy / E. R. Lindsay. – [PhD thesis] – Department of English Language, Literature, and Linguistics, Newcastle University, 2015. – 227 p.
14. Travis Lane M. Contemporary Canadian Verse: The View from Here / M. Travis Lane // University of Toronto Quarterly, Volume 32, Number 2. – University of Toronto press, winter 1982/3. – P. 179–190.